

О. В. Боронь, д-р філол. наук, старш. наук. співроб.,
Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Київ
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1014-2219>;
Scopus ID 57208054827
ovboron@gmail.com

ХТО НАСПРАВДІ АВТОР ВІРША, ЗАПИСАНОГО У ШЕВЧЕНКОВОМУ ЩОДЕННИКУ 2 ЛИСТОПАДА 1857 РОКУ?

З'ясовано особу автора вірша "Во время сумерек, когда поля и лес...", за підписом "З. В. Тур" опублікованого у січневому номері журналу "Отечественные записки" 1857 року. Ця поезія настільки сподобалася Шевченкові, що він занотував її у свій щоденник. У хронологічній послідовності розглянуто примітки до вірша в усіх академічних виданнях Шевченкового щоденника та в окремих авторських виданнях. Автора твору зазначено у випущеному 1860 року "Алфавитному указателю к "Отечественным запискам"..." . Поруч з іменем Євгенії Тур тут, крім повісті "Заколдованный круг" та низки поезій, названо і вірш "Во время сумерек, когда поля и лес..." . Євгенія Тур (1815–1892) (справжнє ім'я Єлизавета Василівна Саліас де Турнемір, у дівочтві Сухово-Кобиліна) – російська письменниця, критик, господиня відомого літературного салону.

Ключові слова: авторство, псевдонім, криптонім, коментар, академічні видання.

Під час перебування у Нижньому Новгороді Шевченко, повернувшись уранці 2 листопада 1857 року на своє помешкання у квартирі помічника управителя нижньоновгородської компанії пароплавного товариства "Меркурій" Павла Овсянникова (будинок зберігся у реконструйованому вигляді, сучасна адреса Верхньоволзька набережна, 2), занотував у щоденнику серед іншого таке: "Придя домой и от нечего делать раскрыл генварскую книжку "О[течественных] з[аписок]", и какая прелесть случайно попала мне на глаза. Это стихотворение без названия З. Тур" [16, с. 124]. Цей вірш цікавий для нас нині головню тим, що сподобався поетові, який його повністю переписав до "Журналу":

Во время сумерек, когда поля и лес
Стоя[т] окутаны полупрозрачной дымкой,
С воздушных ступеней темнеющих небес

Спускается на землю невидимкой
Богиня стройная с задумчивым лицом.
Для ней нет имени. Она пугливей грезы;
Печальный взор горит приветливым огнем,
А на щеках заметны слезы.

С корзиною цветов, с улыбкой на губах,
Она украдкою по улицам проходит,
И озирается на шумных площадях,
И около дворцов пугливо бродит.

Но увидав под крышею окно,
Где одинокая свеча горит, мерца,
Где юноша, себя и всех забыв давно,
Сидит, в мечтах стих жаркий повторяя,

Она порхнет туда и, просияв, войдет
В жилище бедное, как мать к родному сыну,
И сядет близ него, и счастье разольет,
И высыплет над ним цветов корзину.

В останньому на сьогодні академічному зібранні Шевченкових творів лаконічно сказано, що вірш надруковано в часописі "Отечественные записки" (1857, № 1, с. 90), "автор – З. В. Тур, що систематично друкувався в цьому журналі" [16, с. 368]. Коментар до щоденника належить Леоніду Большакову за участі Надії Вишневської. Хто такий З. В. Тур, з цього пояснення збагнути годі. Якщо звернутися до інших сучасних видань, то справа стає ще заплутанішою. У більш розлогіх, ніж у Повному зібранні творів у 12 томах, примітці Леонід Ушкалов стверджував: "Поет Захарій Тур з'явився в петербурзьких літературних колах десь на початку 1856 року. Певний час був постійним автором "Отечественных записок". Наприклад, у листопадовій книжці журналу за 1856 рік уміщено 21 його поезію, а в березневій книжці за 1857 рік – 7. Декому, як-от Івану Панаєву, поезія Тура подобалась, декому, скажімо Миколі Добролюбову, – ні. Докладніших даних про цього автора немає" [18, с. 359].

Шевченко під час переписування з першодруку випадково пропустив два слова: у рядку "А на щеках слегка заметны слезы" – слово "слегка", у рядку "Но увидав вверху под крышею окно" – "вверху" [6]. В окремому коментованому виданні щоденника Л. Большаков припускав, що, переписуючи, поет свідомо відкидав зайве [3, с. 160]. Із цим важко погодитися, бо тоді доведеться прийняти думку, ніби Шевченко навмисно порушував віршовий розмір чужого твору. У змісті журналу недвозначно вказано: "'Во время сумерек", **З. В. Тура** (стр. 90)". Однак сам Шевченко, як це видно з форми прізвища у родовому відмінку в його записі, вважав автора жінкою (в автографі – "З. Туръ", див.: [10]).

Тож слід звернутися у хронологічній послідовності до попередніх публікацій щоденника, щоб з'ясувати історію питання. Ієремія Айзеншток у виданні 1925 року цей епізод не прокоментував [8]. Натомість Павло Филипович у зібранні за редакцією Сергія Єфремова запропонував пояснення: "Мабуть, Шевченко думав, що автор цієї поезії – жінка (можлива асоціація з відомою тоді повістяркою Євгенією Тур, про яку Шевченко міг чути) <...>" [13, с. 612]. Дослідник звертає увагу, що у змісті журналу автора завжди вказано в родовому відмінку "стихотворения З. В. Тура", а під самими поезіями підписано: "З. Туръ". "Цього давно забутого, непомітного поета "Отечественных записок" друкували тоді охоче", – завершує примітку П. Филипович, зауважуючи, що в наступному томі вміщено сім поезій, "оригінальних (почасти в дусі Фета) і перекладних (з Г. Гейне)" [13, с. 612].

Сергій Шестериков у виданні 1931 року наважився навіть втрутитися в Шевченків текст, змінивши статтю автора вірша "Во время сумерек, когда поля и лес...": "Это стихотворение без названия З. Тур[а]" [9, с. 208]. У відповідній примітці коментатор чесно зізнався, що про "З. В. Тура", вірші якого публікувалися в "Отечественных записках" у 1856–1857 роках, йому не пощастило знайти будь-яких відомостей. Водночас він навів цінне повідомлення з листа Івана Панаєва до Василя Боткіна від 26 квітня 1856 року: "У нас появился новый талант: стихотворец г. Тур. Стишки его точно недурны, но еще молоды" [7, с. 375].

Так само із текстом Шевченка вчинив Леонід Білецький у перекладі щоденника українською [11, с. 167]. Переклад порівняли з оригіналом і відредагували Павло Зайцев і В. Якубовський за участі Олександра Лотоцького [11, с. 4]. П. Зайцев ідентифікував особу автора вірша приблизно: "<...> молодий поет, що дебютував своїми віршами в 1856–1857 р.р.", спробувавши натомість пояснити, чому цей твір заїмпонував українському поетові: "Зрозуміло, що Шевченкові подобався його вірш (*"яка ж краса"*), бо зміст його ніби ілюстрація молодих років життя самого Шевченка. Образ "музи-матері" бачимо й у Шевченка в поезії "Муза" [11, с. 293]. Дослівно сказане повторено у другому виданні [12, с. 167, 293]. У Повному зібранні творів у 10 томах реальний коментар не було передбачено, частково його заміняв покажчик імен, в якому знаходимо: "Тур З. В. (поет)" [14, с. 257]. У п'ятитомному російському виданні І. Айзеншток зазначив лише, що Тур – маловідомий поет, твори якого друкувалися у названому журналі у вказаних вище роках [17, с. 508]. У шеститомному Повному зібранні пояснення немає [15]. У своєму виданні щоденника Л. Большаков подав ширший, ніж згодом в академічному зібранні, коментар, який, однак, не містив нічого нового. Дослідник відзначив, що журнал систематично друкував З. В. Тура, іноді добірками, але його поетична відомість виявилася обмеженою в часі [3, с. 160].

Насправді з'ясувати належність вірша не становило жодних труднощів. Автор зазначено у випущеному 1860 року, тобто ще за Шевченкового життя, "Алфавитном указателе к "Отечественным запискам" 1854, 1855, 1856, 1857 и 1858 годов" [1]. Поруч з іменем Євгенії Тур тут, крім повісті "Заколдованный круг" та низки поезій, названо і вірш "Во время сумерек, когда поля и лес..." [1, с. 103]. Євгенія Тур (1815–1892) (справжнє ім'я Єлизавета Василівна Саліас де Турнемір, у дівоцтві Сухово-Кобиліна) – російська письменниця, критик, господиня відомого літературного салону. Впродовж 1856–1860 років очолювала відділ словесності та критики в журналі "Русский вестник", де вміщувала статті про іноземних письменників. Її критичні публікації з'являлися також у журналах

"Библиотека для чтения", "Отечественные записки", газеті "Северная пчела" [5] (див. також: [4]).

Ймовірно, Шевченко ознайомився також з іншими творами поетеси. "После обеда, как и до обеда, лежал и читал "Богдана Хмельницкого" Костомарова" [16, с. 109], – занотував у щоденнику 22 вересня 1857 року. Працю Миколи Костомарова "Богдан Хмельницкий и возвращение Южной Руси к России" надруковано в "Отечественных записках" 1857 року, №№ 1–8, окремим виданням вийшла 1859-го. Вірші Євгенії Тур вміщено в березневому і квітневому числах журналу.

Псевдонім Єлизавети Саліас – "З. В. Тур" виявився загадкою як для сучасників, так і згодом дослідників літератури. Олександр Стрижов і Маргарита Бірюкова змогли його пояснити. День народження автора, Єлизавети Василівни, припадає на 12/24 серпня, а іменин – на найближчі дні церковних покровителів – Єлисавети і Захарії, 5/18 вересня. Відповідно власне ім'я – у пам'ять матері пророка Іоанна Предтечі, праведної Єлисавети, а Захарія – біблійний пророк, батько Хрестителя Господнього. Криптонім "З. В." можна прочитати так: "З" – Захарія, а "В" – по батькові самої письменниці – Василівна. Отже, Захарія Васильович і є та сама Євгенія Тур, інакше – Єлизавета Василівна Саліас. Одна й та сама літературна особа під двома псевдонімами [2].

Відкритим залишається питання, чи знав Шевченко достеменно, що відома повістярка Євгенія Тур і авторка ліричних віршів З. Тур – одна особа. Схоже, він їх ототожнив, не зауваживши різні ініціали, і таке інтуїтивне відчуття виявилось цілком слушним. Що ж до академічних і наближених до них видань Шевченкового щоденника, то, проминувши цілком доступне джерело, як це іноді трапляється, коментатори зрідка визнавали власну необізнаність або обходили мовчанкою суперечливий момент, або наводили мінімум очевидної інформації, або навіть вигадували міфічного Захара Тура, такого собі поручика Кіже. У кожному разі в наступному Повному зібранні, як і в масових виданнях щоденника, псевдонім слід пояснити з урахуванням викладених відомостей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алфавитный указатель к "Отечественным запискам" 1854, 1855, 1856, 1857 и 1858 годов. – С.-Петербург : Тип. И. И. Глазунова и комп., 1860. – 123 с.
2. Бирюкова М. А., Стрижев А. Н. Под двойным псевдонимом. Стихи
3. В. Тур / Маргарита Бирюкова, Александр Стрижев. URL: <https://proza.ru/2015/09/20/87> (дата звернення: 25.01.2021).
3. Дневник Тараса Шевченко с комментариями Л. Н. Большакова / Тарас Шевченко. – [Оренбург:] Оренбургская губерния, [2001]. – 311 с.
4. Евгения Тур (1815–1892) : Материалы к библиографии / вступ. статья и сост. М. А. Бирюковой, А. Н. Стрижева // Литературоведческий журнал. – 2015. – № 36. – С. 257–310.
5. Сараскина Л. И. Тур Евгения / Людмила Сараскина // Русские писатели, 1800–1917 : биографический словарь. – Москва: Большая российская энциклопедия; Санкт-Петербург : Нестор-История, 2019. – Т. 6. – С. 309–311.
6. Тур З. "Во время сумерек, когда поля и лес..." / З. Тур // Отечественные записки. 1857. Т. СХ. Январь. Отд. I. Словесность, науки и искусства. – 1857. – С. 90.
7. Тургенев и круг "Современника": Неизданные материалы. 1847–1861 / вступ. статья Н. В. Измайлова. – Москва; Ленинград : Academia, 1930. – Т. XLVIII. – 491 с.
8. Шевченко Т. Дневник / ред., вступ. ст. и примеч. И. Я. Айзенштока / Тарас Шевченко. – [Харьков:] Пролетарий, 1925. – Т. XXXI. – 287 с.
9. Шевченко Т. Г. Дневник / предисл. А. Старчакова, ред., вступ. ст. и примеч. С. П. Шестерикова. – Москва; Ленинград : Academia, 1931. – 437 с.
10. Шевченко Т. Дневник. Автобиография: автографы / подгот. текстов и послесл. Е. С. Шаблювского. – Киев : Наукова думка, 1972, [206]. – XXV с.
11. Шевченко Т. Повне видання творів : [у 16 т.] Т. X : Журнал (щоденні записки). / Тарас Шевченко. – Варшава; Львів : Укр. науковий ін-т, 1936. – Т. X. – 361 с.
12. Шевченко Т. Повне видання творів : [у 14 т.] 2-ге доп. вид. Т. IX : Журнал (щоденні записки) / Тарас Шевченко. – Чикаго: Вид-во М. Денисюка, 1960. – Т. IX. – 363 с.
13. Шевченко Т. Повне зібрання творів Т. 4 : Щоденні записки (Журнал). XL / Тарас Шевченко. – Київ : ДВУ, 1927. – Т. 4. – 788 с.
14. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : в 10 т. Т. 5 : Щоденник. Автобіографія. IX / Тарас Шевченко. – Київ : Вид-во АН УРСР, 1951. – Т. 5. – 260 с.
15. Шевченко Т. Повне зібрання творів : в 6 т. Т. 5 : Щоденник. Автобіографія / Тарас Шевченко. – Київ : Вид-во АН УРСР, 1964. – Т. 5. – 366 с.
16. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – Київ : Наукова думка, 2003. – Т. 5. – 495 с.
17. Шевченко Т. Собрание сочинений : в 5 т. Т. 5 : Автобиография. Дневник. Избранные письма и деловые бумаги / Тарас Шевченко. – Москва : Гос. изд-во худ. л-ры, 1956. – Т. 5. – 648 с.
18. Шевченко Т. Щоденник / упоряд., автор передмови та приміток проф. Л. Ушкалов / Тарас Шевченко. – Харків : Видавець Савчук С. О., 2014. – 416 с.

REFERENCES

1. Alfavitnyy ukazatel k "Otechestvennym zapiskam" 1854, 1855, 1856, 1857 i 1858 godov. S.-Peterburg : Tip. I. I. Glazunova i komp. 1860. 123 s. (in Russian).
2. Biryukova M. A., Strizhev A. N. Pod dvoynym psevdonomim. Stikhi Z. V. Tur / Aleksandr Strizhev, Margarita Biryukova. URL: <https://proza.ru/2015/09/20/87> (25.01.2021). (in Russian).
3. Dnevnik Tarasa Shevchenko s kommentariyami L. N. Bolshakova / Taras Shevchenko. [Orenburg :] Orenburgskaya guberniya. [2001]. 311 s. (in Russian).
4. Evgeniya Tur (1815–1892) : Materialy k bibliografii / vstup. statia i sost. M. A. Biryukovoy. A. N. Strizheva // Literaturovedcheskiy zhurnal. 2015. № 36. C. 257–310. (in Russian).
5. Saraskina L. I. Tur Evgeniya / Lyudmila Saraskina // Russkiye pisateli. 1800–1917 : biograficheskiy slovar. Moskva : Bolshaya Rossiyskaya entsiklopediya; Sankt-Peterburg : Nestor-Istoriya. 2019. T. 6. S. 309–311. (in Russian).
6. Tur Z. "Vo vremya sumerek. kogda polya i les..." / Z. Tur // Otechestvennyye zapiski. 1857. T. CX. Yanvar. Otd. I "Slovesnost. nauki i khudozhestva". S. 90. (in Russian).
7. Turgenev i krug "Sovremennika": Neizdannyye materialy. 1847–1861 / vstup. statia N. V. Izmaylova. Moskva; Leningrad : Academia. 1930. XLVIII. 491 s. (in Russian).
8. Shevchenko T. Dnevnik / red., vstup. st. i primech. I. Ya. Ayzenshtoka / Taras Shevchenko. [Kharkov :] Proletariy, 1925. XXXI. 287 s. (in Russian).
9. Shevchenko T. G. Dnevnik / predisl. A. Starchakova. red., vst. st. i primech. S. P. Shesterikova. Moskva; Leningrad : Academia. 1931. 437 s. (in Russian).
10. Shevchenko T. Dnevnik. Avtobiografiya: avtografy / podgot. tekstov i poslesl. E. S. Shabliovskogo. Kiyeve : Naukova dumka. 1972. [206]. XXV s. (in Russian).
11. Shevchenko T. Povne vydannia tvoriv : [u 16 t.] / Taras Shevchenko. Varshava; Lviv : Ukr. naukovyi in-t, 1936. T. X : Zhurnal (shchodenni zapysky). 361 s. (in Ukrainian).
12. Shevchenko T. Povne vydannia tvoriv : [u 14 t.] 2-he dop. vyd. / Taras Shevchenko. Chykhoh : Vyd-vo M. Denysiuka, 1960. T. IX : Zhurnal (shchodenni zapysky). 363 s. (in Ukrainian).
13. Shevchenko T. Povne zibrannia tvoriv / Taras Shevchenko. Kyiv : DVU, 1927. T. 4 : Shchodenni zapysky (Zhurnal). XL, 788 s. (in Ukrainian).
14. Shevchenko T. H. Povne zibrannia tvoriv : v 10 t. / Taras Shevchenko. Kyiv : Vyd-vo AN URSR, 1951. T. 5 : Shchodennyk. Avtobiografiya. IX, 260 s. (in Ukrainian).
15. Shevchenko T. Povne zibrannia tvoriv : v 6 t. / Taras Shevchenko. Kyiv : Vyd-vo AN URSR, 1964. T. 5 : Shchodennyk. Avtobiografiya. 366 s. (in Ukrainian).
16. Shevchenko T. H. Povne zibrannia tvoriv : u 12 t. / Taras Shevchenko. Kyiv : Naukova dumka, 2003. T. 5. 495 s. (in Ukrainian).
17. Shevchenko T. Sobraniye sochineniy : v 5 t. / Taras Shevchenko. Moskva : Gos. izd-vo khud. i-ry. 1956. T. 5 : Avtobiografiya. Dnevnik. Izbrannyye pisma i delovyye bumagi. 648 s. (in Russian).
18. Shevchenko T. Shchodennyk / uporyad., avtor peredmovy ta pryमितok prof. L. Ushkalov / Taras Shevchenko. Xarkiv : Vydavets Savchuk S. O., 2014. 416 s. (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 10.03.21

O. V. Boron, Dr Hab, Senior Researcher,
Shevchenko Institute of Literature of the National Academy
of Sciences of Ukraine, Kyiv
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1014-2219>;
Scopus ID 57208054827
ovboron@gmail.com

WHO IS THE REAL AUTHOR OF THE POEM RECORDED IN SHEVCHENKO'S DIARY ON NOVEMBER 2, 1857?

The identity of the author of the poem 'Vo vremia sumerek, kogda polia i les...' (During the twilight, when the fields and the forest...), signed by "Z. V. Tur" published in the January issue of the magazine 'Otechestvennye Zapiski' (Patriotic Notes) in 1857 was identified. Shevchenko liked the poetry so much that he wrote it down in his diary, considering the author to be a woman, as it can be seen from the form of the surname in the genitive case in his records. Notes to the poem from all the academic editions of Shevchenko's diary and in separate author's editions are considered in chronological order. Commentators seldom admitted their ignorance of the mysterious poet, either silently bypassing a controversial point, or providing a minimum of obvious information, or even inventing the mythical Zakhar Tur. In fact, the author of this poem is mentioned in 'Alfavitnyi ukazatel k 'Otechestvennym Zapiskam' 1854, 1855, 1856, 1857 i 1858' (Alphabetical Index to the 'Patriotic Notes' from 1854, 1855, 1856, 1857 and 1858), published in 1860, that is, during Shevchenko's life. Along with the name of Evgenia Tur here, in addition to the story 'Zakoldovannyi krug' (The Enchanted Circle) and a number of poems, the poem 'Vo vremia sumerek, kogda polia i les...' was mentioned. Evgenia Tur (1815–1892) (real name Elizaveta Vasilyevna Salias De Tournemire, née Sukhovo-Kobylyna) is a Russian writer, critic, and hostess of a famous literary salon.

Probably, Shevchenko also got acquainted with other works of the poetess, as on September 22, 1857 he wrote in his diary that he read Mykola Kostomarov's work 'Bohdan Khmelnytsky i vozvrashchenie Uzhnoi Rusi k Rosii' (Bohdan Khmelnytsky and the Return of Southern Rus to Russia), published in №№ 1-8 of 'Otechestvennye Zapiski' in 1857. Evgenia Tur's poems are published in the March and April issues of the magazine. The question remains whether Shevchenko knew for sure that the well-known novelist Evgenia Tur and the author of lyrical poems Z. Tur are one person. He seemed to identify them without noticing the different initials, and such an intuitive feeling turned out to be quite correct. In the next Complete Works of Shevchenko, as well as in the mass editions of the diary, the cryptonym should be explained in the light of the information presented in the article.

Keywords: authorship, pseudonym, cryptonym, comment, academic publications.